

УДК 364.4-053.6:316.613.434

Марія Хмелевська

ORCID iD 0000-0001-5622-1441

доктор педагогічних наук, декан педагогічного факультету,
Вища школа ім. Павла Влодковіца в Плоцьку,
ал. Яна Кілінського 12, 09-402 Плоцьк, Республіка Польща,
pedagogika@wlodkowic.pl

ПОПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСІЇ В МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена феномену агресії як соціальному явищу, яке має і соціальні, і біологічні (психологічні) умови виникнення і розвитку. Авторка на основі аналізу наукових джерел здійснила класифікацію типів агресії, підкреслюючи, що типологія залежить від критерію поділу. Результати дослідження спираються на найбільш вживану класифікацію агресії на фізичну та словесну (психологічну), а також самоагресію. Особливу увагу в статті приділено соціокультурним детермінантам агресії та насильства молоді, серед яких виокремлено моделі агресії, що молоді люди спостерігають в близькому (сім'я, освітнє середовище) та віддаленому (ЗМІ, інтернет, телевізійні програми) оточенні. Наголошено, що обставинами, які обтяжують прояви агресії, є вживання алкоголю, наркотиків, комп'ютерна залежність. У статті підкреслюється, що ймовірність прояву агресивних форм поведінки залежить від частоти агресії в навколишньому середовищі, від її проявів авторитетними особами (наприклад вихователями), від спостереження вигоди агресії (наприклад у вигляді отриманої переваги), а також від частоти можливостей для агресивної поведінки. У статті акцентується, що допомоги потребують не тільки жертви агресії, а й агресори. Для того, щоб протидіяти агресії як складнику соціального життя молодої людини, мало виявити проблему; важливо усунути причини агресії. Обмеження, попередження і протидія цьому явищу потребує організації ефективної мережі соціальних послуг, а також активізації місцевих громад. На прикладі програм запобігання та усунення агресії в Республіці Польща авторка доводить, що допомогу, спрямовану на припинення агресії, слід вжити не лише заради особистого добробуту молодої людини, а й через соціальні і психологічні наслідки цього явища.

Ключові слова: агресія; молода людина; соціальна допомога; соціокультурні детермінанти.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.2>

Вступ. Феномен агресії в сучасному світі – це велика соціальна проблема. Вона має і соціальні, і біологічні (психологічні) умови виникнення і розвитку. Особливо гостро ця проблема стоїть у молодіжному середовищі. Обмеження, попередження і протидія агресії важливі не лише заради особистого добробуту молодої людини, а й через соціальні і психологічні наслідки цього явища. Для того щоб протидіяти агресії як складнику соціального життя молодої людини, важливо усунути причини агресії, а також організувати психологічну і соціальну допомогу не тільки жертвам агресії, а й самому агресору.

Метою статті є аналіз і типологізація явища агресії, а також обґрунтування соціальних засобів попередження агресії у молоді.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на теоретичному аналізі наукових джерел для вивчення агресії як соціального і біологічного (психологічного) феномену; на класифікації і систематизації видів агресії; на аналізі практичної діяльності мережі соціальних послуг в Республіці Польща, що надають психологічну, медичну та соціальну допомогу як жертвам насильства, так і

самим агресорам для обмеження і попередження агресії.

Результати дослідження.

Види та форми агресії. У науковій літературі, присвяченій агресивній поведінці, описано кілька типів агресії (Wolińska, 2000, с. 16–20). По-перше, це реактивно-емоційна агресія, в основі якої лежать гнів і злість як вроджені реакції організму на перешкоди в досягненні мети; єдина мета такої агресії – завдати шкоди у відповідь. По-друге, інструментальна агресія, основна функція якої – завдання шкоди – є засобом для досягнення певних цілей і планів; так звана «холодна» агресія. По-третє, агресія, викликана певним завданням, наприклад пов'язаним із соціальною роллю батька.

J. Obuchowska (1989), враховуючи соціокультурні фактори як критерії класифікації типів агресії, наголошує на агресії, дозволеній певною культурою, тобто прийнятними формами соціальної поведінки (наприклад дисциплінарні покарання, тюрма, війна), і на агресії як порушенні норм і цінностей суспільної моралі (с. 27–41).

J. Ranschburg (1980) здійснив класифікацію типів агресії на антисоціальну агресію та просоціальну на основі морального змісту поведінки. Науковець

розрізняє також афективну та інструментальну агресію, поклавши в основу такого розподілу критерій, чи є агресія ціллю дії чи інструментом. Інструментальну агресію він розділив на дві групи в залежності від характеру поведінки: оборонну і атакуючу (с. 56).

P. G. Zimbardo (1996) дає визначення просоціальної агресії як дій з метою досягнення соціально

прийнятних службових цілей, таких, як примус дотримуватися закону або покарання за порушення правил. Агресія з протилежною метою є соціально неприйнятною (деструктивною) і характеризується як асоціальна (с. 584).

Отже, підсумовуючи огляд наукової літератури, зазначимо, що тип агресії залежить від критерію поділу.

Таблиця 1.

Класифікація типів агресії

Критерій поділу	Типи агресії
Спрямування	1. а) спрямована на живих істот: <ul style="list-style-type: none"> ● на інших людей; ● на себе (самоагресія). б) спрямована на неживі об'єкти (руйнування, вандалізм) 2. а) спрямована на групу; б) спрямована на окрему особу
Масовість суб'єкту агресії	а) індивідуальна агресія (агресор – конкретна особа); б) групова агресія (агресор – група людей)
Форми	1. а) пряма агресія; б) непрямая; в) зміщена агресія 2. а) активна агресія; б) пасивна агресія 3. а) словесна агресія: <ul style="list-style-type: none"> ● пряма; ● непрямая; б) фізична агресія: <ul style="list-style-type: none"> ● пряма; ● непрямая. 4. а) відкрита; б) прихована
Складність	а) проста агресивна поведінка; б) складна агресивна поведінка
Шляхи реалізації	1. а) поведінкова агресія; б) образна агресія 2. а) поведінкова агресія; б) символічна агресія; в) тематична агресія
Механізми агресії	а) реактивно-емоційна агресія; б) агресія через внутрішню потребу викликати біль і страждання в інших; в) агресія як інструмент досягнення життєвих цілей особистості
Умови виникнення і функціонування	1. а) імпульсивна агресія; б) інструментальна агресія 2. а) агресія фрустрації; б) контрольована агресія 3. а) агресія, викликана поведінкою інших людей; б) агресія, викликана заявами інших людей; в) агресія, викликана невдачами у власних діях
Мета	а) навмисна агресія; б) ненавмисна

У наукових джерелах найчастіше використовується класифікація агресії на фізичну та словесну (психологічну), а також самоагресію, тому в статті спираємося саме на таку класифікацію.

Фізична агресія. Фізична агресія – це фізичне насильство, яке має на меті підпорядкування іншої людини наказам та вимогам від неї певної поведінки (Liberska, & Matuszewska, 2001, с. 81). Ця насильницька поведінка тісно пов'язана з порушенням недоторканності тіла іншої людини через свідоме і навмисне заподіяння тілесних ушкоджень. Фізична агресія виявляється в такій поведінці, як удари, ривки, штовхання, тілесні ушкодження, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, поранення за допомогою вогнепальної зброї. Серед молодих злочинців фізична агресія часто виявляється у вигляді бійки, лякання, спалахів гніву, спрямованих на когось. Це пряма агресія.

Непряма фізична агресія з метою заподіяння шкоди конкретному об'єкту не приймає форми прямої атаки на цей об'єкт. Вона виявляється у викликанні в особи занепокоєння, тривожності, відволікання шляхом неприємних або дратівливих для іншої людини дій (образливі малюнки, приховування або псування предметів, що належать іншій особі тощо) (Skorny, 1968, с. 180–214).

Фізична агресія може також бути спрямована проти речей; у цьому випадку вона набуває форми вандалізму. Це знищення предметів чи чужого майна, що часто набуває форми тотального руйнування (Schmidt, 1998, с. 20–25).

Вербальна агресія та самоагресія. Вербальна (словесна) агресія небезпечна тим, що приймає форму ментального насильства. «Йдеться про використання словесних подразників, шкідливих для особистості, що заподіюють їй страх, почуття шкоди або емоційне відторгнення» (Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, 2003, с. 42). Мета вербальної агресії – «вимагати повірити неправді або давати неправдиве свідчення, використовуючи слова, які нападають, шкодять, карають вас» (Evans, 1996, с. 87–111). Немає сумнівів, що це агресія, яка шкодить не тілу, а душі; це напад, спрямований на особистість, рівнозначний маніпуляціям і спробам здійснення контролю. Цей тип агресії тим більше небезпечний, що не завжди помітний збоку. Часто цей вплив на людину проявляється в образливих і принизливих заявах, сказаних нібито щирим і турботливим тоном.

Психічне насильство зазвичай приймає форму усного позбавлення або обмеження свободи та права певної особи. Це тип насильства, який важко помітити, бо він не залишає слідів на тілі, але травмує психіку молодої людини. Найбільш поширеною формою словесної агресії є заяви, що принижують людину – глузування, злісні зауваження в поєднанні з імітацією жестів, міміки, зовнішності, манери поведінки іншої людини, образливі прізвиська. Різновидом словесної агресії є також поширення неправди або упередженої інтерпретації інформації

про особу: наклеп, плітки, висловлення образливих думок. Типовий для цієї форми тип поведінки: бажаючи завдати шкоди конкретній людині і сподіваючись спричинити неприємні наслідки для неї, скаржитися, пліткувати третій людині про неї, незважаючи на порушення правил суспільної поведінки і людського співіснування.

Агресивна поведінка може проявити себе також у словесному заохоченні інших молодих людей до агресії, тобто підбурювання до фізичного або словесного нападу (Skorny, 1968, с. 180–214), за що настає кримінальна відповідальність за ст. 18 § 2 Кримінального кодексу Республіки Польща (Акт від 6 червня 1997 р.).

Слід зазначити, що будь-який прояв словесної агресії порушує особисті межі людини, що захищають його індивідуальність. Психологічні рани залишають незгладимий слід. Минулі образи, страждання від приниження не дають себе забути.

Самоагресія є частим проявом нападу на себе в словесній чи фізичній формі (Kubacka-Jasiecka, 1975, с. 30); вона часто призводить до самопошкодження або самогубства неповнолітнього в результаті відчуття себе джерелом розчарування. Часто самоагресія є наслідком ворожого ставлення до навколишнього середовища в умовах блокування інших можливостей вираження агресії (Suchańska, 2001, с. 153–166).

Найпоширеніші форми самопошкодження неповнолітніх – це порізи шкіри, опіки водою, парою або хімічними речовинами, удари об стіну, подряпини, укули, укуси, порізи, набивання синців. Рідше зустрічаються зв'язування кінцівок, висмикування волосся, ковтання гострих предметів або шкідливих речовин (Babiker & Arnold, 2003, с. 21–25).

Самоагресія відрізняється від інших форм поведінки руйнівним ступенем загрози для життя, соціальною інтерпретацією, наміром, метою та безпосередністю травм.

Причини агресивної поведінки. Аналіз наукових досліджень дав змогу виокремити основні фактори, що викликають і стимулюють агресивну поведінку молодих людей. Ця група факторів включає передусім зменшення контактів батьків з дітьми, незадовільне матеріальне становище сім'ї, емоційне сприйняття інформації, що повідомляється в засобах масової інформації, стимулювання уяви агресивними образами в телевізійних програмах та в інтернеті, відсутність навичок ведення переговорів, розв'язання проблем і посередництва, перенесення нерозв'язаних проблем на дітей та підлітків (Nowakowska, 1998, с. 11–15).

Це лише деякі фактори, до яких також слід додати відсутність корисної активності, нудьга або почуття безпорадності, які є причиною створення неформальних груп неповнолітніх, що скоюють агресивні злочинні діяння.

Під час розгляду соціокультурних детермінант

агресії та насильства слід відзначити в першу чергу прийняття цінностей та поведінки, неприйнятних у соціальному середовищі, як нормальних і прийнятих, наприклад крадіжка речей та вимагання їх в інших людей для задоволення власних потреб (Pospieszyl, 1994, с. 119–136).

У науковому дискурсі прийнято, що сімейне середовище (емоційні зв'язки, повага, внутрішня рівновага, емоційні звички) є найважливішим зовнішнім фактором розвитку агресії. Виховання в агресивній сім'ї призводить до появи в дитини усталеної моделі агресивної поведінки. Розвиток агресії в молодій людині є також наслідком толерантності батьків до агресивної поведінки своїх дітей. Ця терпимість може мати форму дозволу агресивної поведінки і навіть схвалювання її замість засудження (Liberska, & Matuszewska, 2001, с. 80–87). Тому немає сумнівів, що агресія в сім'ї – наслідок неправильного батьківського виховання. Вважається, що загроза правильного функціонування родини тим більша, чим більше в ній накопичено різних проблем (Pospieszyl, 1994, с. 119–136). Це й економічні, і проблеми між подружжям, що призводять до певної соціальної ізоляції (Pospieszyl, 1994, с. 146).

Як доведено раніше, агресія молодій людині може бути наслідком деяких негативних закономірностей та моделей агресії, які вона спостерігає в близькому та віддаленому оточенні. У науковій літературі зазначено, що агресивність з'являється як результат спостереження та наслідування агресії в освітньому середовищі.

Ймовірність прояву агресивних форм поведінки залежить від частоти агресії в навколишньому середовищі, від її проявів авторитетними особами (наприклад вихователями), від спостереження вигоди агресії (наприклад у вигляді отриманої переваги), а також від частоти можливостей для агресивної поведінки.

Агресивна поведінка надає не тільки зразки поведінки, а й способи інструментального використання агресії. Науковці попереджають, що винятково впливовими чинниками соціального навчання є засоби масової інформації, особливо телебачення та інтернет (Aronson, 2001, с. 259). Як зазначають М. Braun-Gałkowska і І. Ulfik (2000), «взаємозв'язок між переглядом сцен насильства та агресивністю в дітей та молодих людей дослідники визнали вже таким очевидним, що з 1980-х рр. дослідження не доводять існування цієї проблеми, а лише вказують на все більше і більше різних аспектів цього взаємозв'язку» (с. 53).

Слід визнати, що телебачення показує насильство та агресію у вигляді бійок, нападів, згвалтування та вбивства як належний елемент життя. Тим більше, що агресія є моделлю поведінки соціально прийнятних або навіть тих персонажів, хто має певні повноваження. Починає працювати механізм отождолення з цим персонажем, що виявляється в схожості на нього зовнішнім виглядом, одягом та

поведінкою (слід пам'ятати, що агресивність також збільшується внаслідок зниження чутливості до страждань інших людей через вплив перегляду сцен, що містять агресію, і, крім того, через підвищення толерантності до агресії). Як вказує Р. G. Zimbardo (1996), «перегляд актів агресії, знятих реалістично, може бути дуже захоплюючим. Глядачі збуджуються емоційно і зазвичай запам'ятовують більше агресивного змісту, ніж неагресивного. Однак глядачі після того, як багато разів бачили сцени насильства, звикають до цього і переживають менш емоційне збудження, ніж на початку».

Слід відзначити, що велика кількість часу, яку проводить молода людина перед екраном, на якому бачить насильство, викликає словесну агресію, вживання нецензурної лексики, запусає агресивні фантазії шляхом зниження чутливості до зла і завдання шкоди іншому. Це поєднується з тривожною поведінкою, труднощами із засинанням і кошмарами. Таким чином, молода людина оцінює поведінкові моделі, які спостерігає в засобах масової інформації, як соціально прийнятні.

Зрозуміло, що ступінь і частота наслідування залежить від позиції глядача, його попереднього досвіду, психологічного стану, а також зразків поведінки в безпосередньому оточенні. Е. Aronson (2001) вказує на кілька видів реакції тих, чий контакт із насильством, показаним по телебаченню, може посилити агресивність: «Якщо вони зможуть, то і я можу це зробити», «А, так ви це робите», «Я думаю, що почуття, які герой переживає, повинні бути агресивними почуттями», «Гм, ще одна жорстока бійка; що на іншому каналі?»

Вважається, що систематичний перегляд порнографії з насильством може призвести до наркозу емоційного та позитивного ставлення до себе та інших. Схожа ситуація з комп'ютерними іграми, що викликають деформацію основних моральних цінностей, нерозуміння, що добре, а що погано.

Відомо, що в 2018 р. Всесвітня організація охорони здоров'я класифікувала залежність від відеоігор як розлад психічного здоров'я. Інтернет глибоко проник у соціальне життя. Він подолав вікові бар'єри, вплинув на нашу свідомість і підсвідомість. Він встановив зразок рівня і характеру життя, зробив можливим задоволення потреб, вплинув на формування цінностей та визначив шляхи і форми спілкування.

Розглядаючи проблему агресії, не можна ігнорувати впливу на поведінку агресивної молоді людини навіть невеликої дози алкоголю, особливо якщо молода людина перебуває під впливом провокації і не має вибору альтернативної поведінки.

Немає сумнівів, що більшість правопорушень скоюється неповнолітніми під впливом алкоголю. Вони забувають, що алкоголь не є ні пом'якшувальною обставиною, ні виправданням перед судом, і наслідком частого вживання алкоголю є руйнування особистості. Алкогольна залежність призводить до

сильної дратівливості, різкого наростання агресії в процесі тверезіння, неприємних фізичних недуг і нестримного бажання негайно отримати ще одну дозу алкоголю. Алкозалежна молода людина готова скоїти злочин або здійснити напад помсти на тих, хто (як їй здається) її принижує чи руйнує плани. Цей стан часто призводить до самогубств і самопошкодження.

Ще одним фактором агресії поруч із алкоголем є прийом наркотиків або їхніх легальних замінників. Ці стимулятори викликають параноїдальні розлади, посилюючи ворожість і обмеження ефективної соціальної взаємодії.

Допомога жертвам агресії та насильства.

У Польщі існує багато організацій, що надають допомогу жертвам агресії та насильства: асоціації, фонди та клуби з телефонними лініями для жертв насильства, пункти інформації та консультації, центри допомоги, притулки та громадські центри для дітей.

Однак постає питання: як допомогти агресору? Найважливіше в протидії та запобіганні агресивній поведінці – це виявити проблему і усунути причини агресії. Наукові дослідження доводять, що важливим фактором зниження рівня агресії є усунення джерел фрустрації молоді шляхом розвитку для них відповідних освітніх програм, створення робочих місць, особливо якщо мова йде про підлітків з проблемних сімей, що виживають на межі бідності і де бути «жорстким хлопцем» або «пристосуванцем» стає природним захисним рефлексом. На думку Е. Кубе (1997), попередження агресії та насильства потребує організації ефективної мережі соціальних послуг з кваліфікованим персоналом, який володіє дієвими механізмами медіації, для надання допомоги і зміни соціального статусу агресора. Захист від високого рівня загрози агресії і надання почуття безпеки – безумовний обов'язок підвищення ефективності поліцейських операцій, але важливою є також активізація місцевих громад для захисту від агресії та вандалізму і формування більш безпечних умов життя.

Великим внеском у профілактику злочинів є заходи ЗМІ з демонстрацією закономірностей розв'язання проблем з насильством. Засоби масової інформації допомагають засудити агресію та пропонують варіанти ненасильницького розв'язання конфлікту.

Найкраща форма допомоги при агресії – це психологічна допомога, тобто застосування психотерапії. За визначенням А. Фрацек, «психотерапія – це набір психологічних прийомів, які використовуються в лікувальних цілях, а також сам процес лікування».

Різні способи цілеспрямованої взаємодії на психологію людини розглядають з позицій різних наукових напрямів: психоаналітичного, біхевіористського, гуманістичного, когнітивного. Ці наукові психологічні напрями по-різному трактують психологію людини: як істоти, реакції якої залежать від зовнішнього середовища або від внутрішньопсихологічних

причин; як незалежної істоти, хорошої за своєю природою, що розвиває себе і оновлює власні здібності; як істоти, що розвивається відповідно до знань, адаптуючись до світу і формуючи його.

Доведено, що саме покарання агресора не вирішує його проблем і часто дає зворотний ефект, оскільки спонукає його шукати більш складні форми насильства. Допомогу агресору забезпечують різні психокорекційні форми. Це насамперед зміна переконань агресора, його уявлень про насильство, а також надання інформації про наслідки застосування насильства.

По-друге, мотивація агресора для поглиблення самосвідомості, усвідомлення пережитих емоцій у певних міжособистісних ситуаціях, особливо в тих, що провокують до агресії. Важливою ланкою психологічної допомоги агресору є також освоєння способів впоратись зі стресом та формування навичок контролювати гнів.

Інша форма допомоги згідно із Законом Польщі про виховання в тверезості та протидію алкоголізму (2016) забезпечується муніципальними органами влади. Так, муніципальні програми запобігання та усунення проблем з алкоголем серед інших завдань передбачають, наприклад, психологічну та правову допомогу сім'ям з проблемами з алкоголем, а також захист від домашнього насильства. Слід відмітити, що допомогу в рамках муніципальної програми можуть отримати жертви насильства і в родинах, де не зловживають алкоголем.

Ще один тип установ, які можуть надати допомогу – це медичні установи. Явище агресії та насильства супроводжується ситуаціями, пов'язаними з проблемами зі здоров'ям, оскільки часто існує загроза пошкодження соматичного здоров'я і завжди є серйозна шкода здоров'ю психологічному.

Крім надання медичної допомоги жертвам агресії і насильства, важливо діагностувати сигнали про насильство, бо відомо, що жертви, як правило, приховують його. Ще одне важливе завдання служби охорони здоров'я – це інформування про місце та умови судової експертизи, видача медичної довідки про встановлену травму, повідомлення поліції та інших правоохоронних органів про скоєння або підозру на злочин, наприклад, сліди серйозних травм, а також соціальна допомога жертвам у скрутній ситуації.

Важливим питанням є також діяльність центрів соціального забезпечення, які володіють механізмами подолання складних життєвих ситуацій, з якими сім'ї не можуть впоратись самостійно. Може надаватися соціальна допомога у випадку бідності, сирітства, бездомності, алкоголізму, наркоманії, проблем з вихованням, бо всі ці ситуації можуть мати вплив на виникнення агресії і насильства над родичами або бути наслідком їх.

Серед закладів допомоги жертвам насильства і агресії, а також агресорам – Національна служба швидкої допомоги жертвам домашнього насильства –

Блакитна лінія. Важливою є процедура застосування «Блакитних карток» – офіційного документу, який заповнюється поліцейським, співробітником підрозділу соціальної допомоги чи охорони здоров'я для документування фактів, пов'язаних з насильством у певній сім'ї та для оцінки ризику подальшого насильства. Цей документ може бути свідченням у судових справах. Серед інших форм слід назвати довідкові телефони, групи зустрічей (самодопомога), наприклад групи анонімних алкоголіків (АА), жіночі та дитячі притулки жертв насильства, а також довідники у вигляді брошур з адресами та номерами телефонів установ, що надають допомогу жертвам насильства. Такі довідники звертають на себе увагу жертв насильства за допомогою включення словесних паролів типу «ви не заслуговуєте на те, щоб вас побили або травмували», «насильство є злочином» тощо.

Висновки. На основі спостережень поки що можна сказати, що повсякденне життя забезпечує численні приклади агресії серед молоді. Причин прояву агресії багато, однак це питання не підлягає узагальненню, для кожної ситуації агресії слід підходити індивідуально і розглядати детально. Вважаємо, що перш за все слід звернути увагу на сімейне середовище.

Аналіз наукових джерел дає змогу зробити

висновок, що явище агресії в сучасному світі – велика соціальна проблема. Вивчення наслідків агресії психологічної, соціологічної, економічної природи вимагає посиленого співробітництва представників громадськості та науковців. Звичайно, стаття не вичерпує всіх питань, пов'язаних з агресією серед неповнолітніх, але проведений аналіз показує, що часто повідомлення про це явище можуть бути неточними і ненадійними, тому що багато людей приховують акти агресії проти них або, навпаки, фантазуючи, повідомляють про агресію як про власний досвід.

Підсумовуючи, можна сказати, що проблема існує і збільшується, і відкритість соціального життя викриває її, роблячи більш помітною. Незалежно від того, чи явища агресії є маргінальним випадком або правилом, ви повинні зробити все, щоб їх мінімізувати. Профілактику та допомогу, спрямовані на припинення агресії, слід вжити не лише заради особистого добробуту молодої людини, але також через соціальні і психологічні наслідки цього явища. Людина, яка живе в певному соціальному середовищі, не має бути безпорадною жертвою.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні потенціалу освітнього середовища в обмеженні, попередженні і протидії агресії і насильству.

References

- Suchańska A. (2001). Autodestruktywność pośrednia – samoagresja czy deficyt ochronny? In M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*. PTHP.
- Aronson, E. (2020). *Człowiek istota społeczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Babiker, G., Arnold, L. (2003). *Autoagresja – mowa zranionego ciała*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brawn-Gałkowska, M., Ulik, I. (2000). *Zabawa w zabijanie*. Wydawnictwo Krupski i S-ka.
- Danielewska, J. (2002). *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (2003). Żak.
- Evans, P. (2018). *Toksyczne słowa. Słowna agresja w związkach*. Wydawnictwo Czarna Owca.
- Frączek, A., Szostek, M. (1967). Programowanie psychoterapii w oparciu o teorię uczenia się. *Psychologia wychowawcza*, 4.
- Gajewski, M. (2001). Niebezpieczne gry komputerowe. *Wychowawca – Miesięcznik nauczycieli i wychowawców katolickich*, 12 (108).
- Kirwil, L. (1995). Wpływ telewizji na dzieci i młodzież. *Problemy opiekuńczo-wychowawcze*, 6.
- Kołodziejska, D. (2002). Telewizja wpływa na rozwój dziecka. *Edukacja i dialog*, 3.
- Kosińska-Dec, K., Jelonkiewicz, I. (2000). Picie alkoholu a agresja interpersonalna wśród młodych dorosłych. *Alkoholizm i Narkomania*, 13 (2), 223–233.
- Kubacka-Jasiecka, D. (1975). *Funkcjonowanie społeczne osób agresywnych i samoagresywnych*. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kube, E. (1997). Przestępczość młodocianych z użyciem przemocy. Możliwości i szanse jej zapobiegania. In B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu codziennym*. Agencja wydawnicza CB.
- Cierpiąłkowska, L. (2001). Grupy samopomocy – niewykorzystana forma leczenia przemocy. In M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*. PTHP.
- Liberska, H., Matuszewska, M., (2001). Wybrane czynniki i mechanizmy powstawania agresji w rodzinie. In M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*. PTHP.
- Nowakowska, M. (1998). Cywilizacyjna stymulacja zjawisk agresji i przemocy. In K. Ostrowska i J. Tatarowicz (red.), *Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN.
- Obuchowska, I. (2001). Agresja w perspektywie rozwojowej In M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*. PTHP.
- Obuchowska, J. (1989). Przemoc w wychowaniu. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 4.

- Oddziaływanie środków masowego przekazu na dzieci (2001). *Wychowawca – Miesięcznik nauczycieli i wychowawców katolickich*, 12 (108).
- Pospieszyl, I. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Raczkowska, J. (1993). Zagrożenie, poczucie bezpieczeństwa, agresja przemocą, okrucieństwem. *Problemy opiekuńczo-wychowawcze*, 10, 417–425.
- Ranschburg, J. (1980). *Lęk, gniew, agresja*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Schmidt, H. L. (1998). Przemoc w szkołach niemieckich. In K. Ostrowska i J. Tatarowicz (red.), *Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN.
- Skorny, Z. (1968). *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1769. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040640593/O/D20040593.pdf>
- Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 487. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000487/U/D20160487Lj.pdf>
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 2204. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/O/D19970553.pdf>
- Wolińska, J. M. (2000). *Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zimbardo, P. G., Ruch, F. L. (2019). *Psychologia i życie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ АГРЕССИИ У МОЛОДЕЖИ: СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Хмелевская Мария, доктор педагогических наук, декан педагогического факультета,
Высшая школа им. Павла Влодковица в Плоцке,
ал. Яна Килинского, 12, 09-402 Плоцк, Республика Польша,
pedagogika@wlodkowic.pl

Статья посвящена феномену агрессии как социальному явлению, которое имеет и социальные, и биологические (психологические) условия возникновения и развития. Автор на основе анализа научных источников осуществила классификацию типов агрессии, подчеркивая, что типология зависит от критерия деления. Результаты исследования опираются на наиболее часто применяемую классификацию агрессии на физическую и словесную (психологическую), а также самоагрессию. Особое внимание в статье уделено социокультурным детерминантам агрессии и насилия молодежи, среди которых выделяются модели агрессии, которые молодые люди наблюдают в близком (семья, образовательная среда) и отдаленном (СМИ, интернет, телевизионные программы) окружении. Отмечено, что отягчающими обстоятельствами агрессии являются употребление алкоголя, наркотиков, компьютерная зависимость. В статье подчеркивается, что вероятность проявления агрессивных форм поведения зависит от частоты агрессии в окружающей среде, от ее проявлений авторитетными лицами (например воспитателями), от наблюдения выгоды агрессии (например в виде полученного преимущества), а также от частоты возможностей для агрессивного поведения. В статье акцентируется, что в помощи нуждаются не только жертвы агрессии, но и агрессоры. Для того, чтобы противодействовать агрессии как составляющей части социальной жизни молодого человека, мало выявить проблему; важно устранить причины агрессии. Ограничение, предупреждение и противодействие этому явлению требует организации эффективной сети социальных услуг, а также активизации местных общин. На примере программ предотвращения и устранения агрессии в Республике Польша автор доказывает, что помощь, направленную на прекращение агрессии, следует оказывать не только ради личного благополучия молодого человека, но и из-за социальных и психологических последствий этого явления.

Ключевые слова: агрессия; молодой человек; социальная помощь; социокультурные детерминанты.

PREVENTING AGGRESSION IN YOUTH: A SOCIAL ASPECT

Chmielewska Maria, Doctor of Sciences in Education, Dean of the Faculty of Pedagogy,
Pawel Wlodkowic University College in Plock,
12 Jana Kilińskiego al., 09-402 Plock, The Republic of Poland,
mchmielewska@wlodkowic.pl

The article deals with the phenomenon of aggression as a social phenomenon that has both social and biological (psychological) conditions. Based on the analysis of scientific sources the author has classified the types of

aggression, emphasizing that the typology depends on the division criterion. The research results are based on the most commonly used classification of aggression into physical, verbal (psychological) and self-aggression. Particular attention is paid to the socio-cultural determinants of aggression and violence among young people, including the models of aggression that young people observe in a close surrounding (family, educational environment) and in a remote surrounding (media, Internet, television programs). It has been stressed that the circumstances aggravating the manifestations of aggression are the use of alcohol, drugs, computer addiction. The article emphasizes that the likelihood of manifestation of aggressive forms of behaviour depends on the frequency of aggression in the environment, on manifestations of aggression by authority figures (for example, educators), on the observation of the benefits of aggression (for example, in the form of an advantage gained), as well as on the frequency of opportunities for aggressive behaviour. The article emphasizes that not only victims of aggression, but also aggressors need help. In order to counteract aggression as part of a young person's social life, it is not enough to identify the problem – it is important to eliminate the causes of aggression. Restricting, preventing and countering this phenomenon require an effective network of social services, as well as the activation of local communities. On the example of the programs for preventing and eliminating aggression in the Republic of Poland the author proves that assistance aimed at stopping aggression should be taken not only for a young person's personal well-being but also through the social and psychological consequences of this phenomenon.

Keywords: aggression; young person; social assistance; sociocultural determinants.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2020

Прийнято до друку 24.09.2020